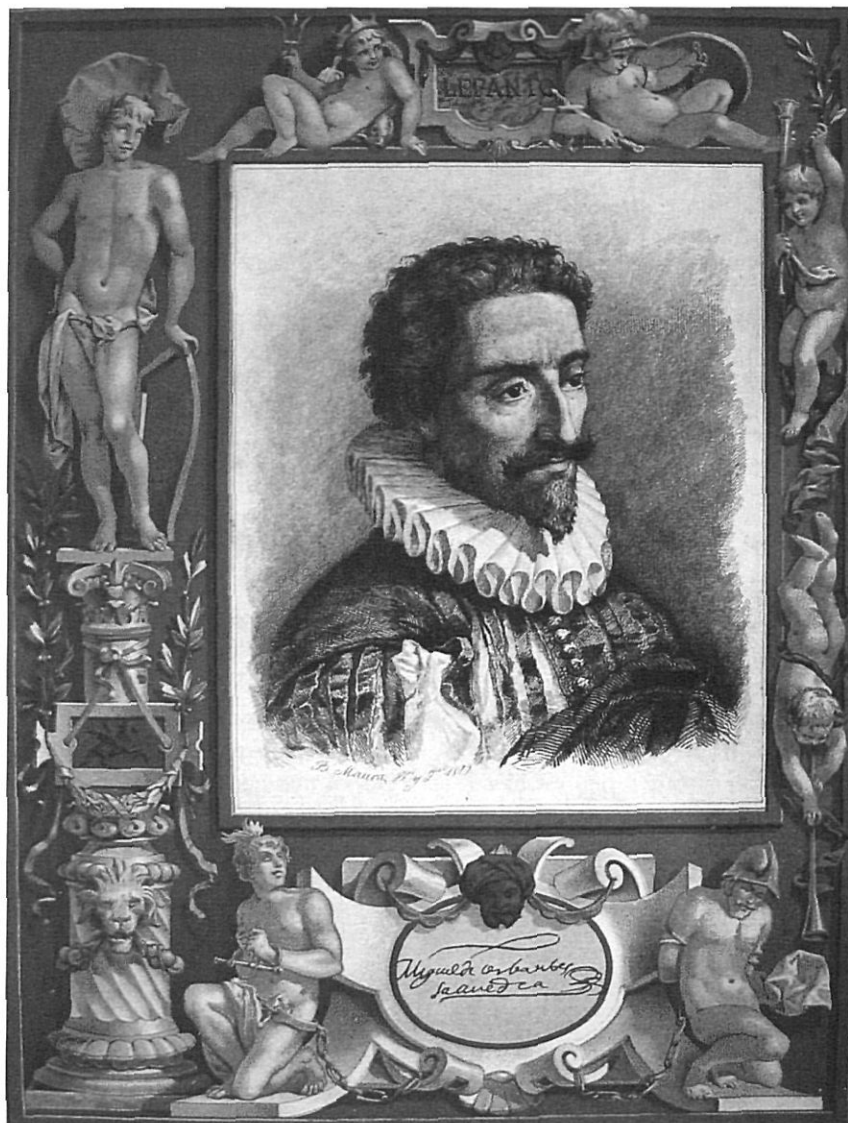

Lletres

El III Centenari del Quixot a Girona (1905)

Dolors Condom

Coincidint amb la celebració de l'Any del Llibre i la Lectura tenim enguany la commemoració del IV Centenari de la publicació del *Quixot* de Miguel de Cervantes Saavedra. Cal qualificar de feliç aquesta coincidència, atès que, si un llibre hi ha que hagi merescut més lectures i que hagi tingut una difusió més universal, aquest és, gosem dir, *El Quixot*, el llibre amic per excel·lència a parer de molts dels seus lectors. En la programació dels actes commemoratius del quatre-centè aniversari d'aquesta novel·la hi trobem per a aquest 2005 manifestacions i iniciatives diverses: exposicions, congressos, itineraris de lectura, cinema, teatre, conferències, recitals musicals i, entre d'altres, trobades de creadors en diferents llocs i que està previst que culminin a Girona el mes de desembre.

L'Institut General Tècnic va celebrar una solemne sessió acadèmica commemorativa del III Centenari de la publicació del Quixot

Les festes de 1905

Dins de les activitats programades per aquesta ocasió —sobretot en conferències, estudis o publicacions diverses—, s'hi fa palès bastant sovint, i de manera expressa, el record de les festes solemnes que s'organitzaren l'any 1905 i que propiciaren gran nombre de reedicions, traduccions i interpretacions singulars de les obres del cèlebre escriptor, especialment del llibre *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, per a nosaltres, *El Quixot*.

Aquella llunyana i avui recordada celebració va revestir-se en molts llocs de gran solemnitat i va ultrapassar els límits purament literaris, per convertir-se en un esdeveniment d'afirmació patriòtica, en considerar el llibre de Cervantes un símbol d'espanyolisme. Per això i per altres raons que exposaré, aquell Tercer Centenari va ser i és encara molt famós, però no exempt de certa polèmica.

L'impulsor d'aquella commemoració fou el periodista aragonès Mariano de Cavia (1855-1920), que en un article en el diari de Madrid *El Imparcial* de 2 de desembre de 1903 va recordar que faltaven dos anys per al tres-centè aniversari de la publicació del *Quixot* i que, per tant, no podia passar despercebuda aquella efemèride i calia preparar grans festes, tot tenint en compte que el centenari s'hauria de considerar com una qüestió d'estat, amb intervenció de l'Espanya oficial i del poble. Proposava, al respecte, grans festes oficials, acadèmiques, literàries i populars, amb la participació de tots els pobles d'Espanya i d'Hispanoamèrica.

Homes de lletres, professors, polítics, acadèmics, editors, etc. s'adheriren a la proposta de Cavia i així, en el seu moment, el III Centenari fou

celebrat amb esplendor en 114 ciutats espanyoles, 212 d'hispanoamericanes i 31 d'estrangeres.

La participació de Catalunya en les festes del centenari fou rodejada de controvèrsia i de cert malestar. No faltaren intel·lectuals i polítics que van dir «no» a l'obra de Cervantes, perquè veien en la figura del Quixot un símbol d'Espanya i una mena de rèmorra o d'obstacle per avançar en la idea de «descastellanitzar» Catalunya.

Frases com les de Manel Folch i Torres —«Quedinse-ls castellans amb el seu *Quijote* i bon profit els fassi, que nosaltres no som de la seva parròquia» o «ens trobem en una passa de cervantorrea»— són prou significatives. No obstant això, alguns cervantistes, com Miquel i Planas, Miquel dels Sants Oliver, Artur Masrera i altres deixaren sentir les seves veus en defensa dels mèrits de l'obra de Cervantes i s'adheriren a la celebració. Són molt interessants les notícies que sobre aquesta qüestió polèmica dóna l'escriptora Carme Riera en el seu recent llibre *El Quijote desde el nacionalismo catalán, en torno al Tercer Centenario* (Ed. Destino, 2005).

Malgrat tot, Catalunya va participar en la commemoració i, sobretot, en el llibre *Crónica del Centenario de Don Quijote*, publicat a Madrid l'any 1905, sota la direcció de Miguel Sawa i Pablo Becerra, en què hi ha una àmplia informació sobre les festes que s'hi celebraren.

El III Centenari a l'Institut Vell de Girona

En la *Crónica* esmentada trobem algunes dades sobre els actes festius i oficials que es desenvoluparen a Girona per commemorar el III Centenari de la publicació del *Quixot*. Com sigui, però, que el marc en què tingué lloc la celebració fou l'Institut

Frontispici (a l'altra pàgina) i detall de l'edició del *Quixot* de Montaner i Simon, Barcelona, 1880.

Vell, aleshores anomenat Instituto General y Técnico, he preferit acudir a la informació de fonts més properes i a l'abast, com són les Actes de la Junta de Catedràtics, les memòries que es conserven del Centre i altres documents d'interès.

En la reunió de la Junta del dia 24 de febrer de l'any 1905 es va llegir un escrit del ministre d'Instrucció Pública en què instava el claustre de professors a la celebració del centenari. El claustre acceptà la invitació de la superioritat i decidí festejar de forma escaient la memòria del «gran genio que tanta gloria ha dado a nuestra nación con sus producciones literarias». El sotsdirector, aleshores director accidental, Francesc de P. Massa, va proposar el nomenament d'una primera comissió integrada per ell mateix i els professors Sagrera, Xifra i Garcia, aquest en representació del magisteri. Serien els encarregats de la programació dels actes.

En la sessió del 29 d'abril es va llegir el programa i s'indicaren les despeses que la festa comportaria.

La sumptuosa decoració de la sala d'actes

En una acta addicional, amb data del mateix 8 de maig i sota l'epígraf «Velada literaria-musical en honor de Cervantes» s'informa prolixament del lloc, la seva decoració i del cerimonial de la vetllada, que començà a les quatre de la tarda.

El lloc, com no podia ser d'altra manera, fou la sala del famós gabinet d'història natural, que fou decorada artísticament pel professor de dibuix, Manuel Pareja, tot obeint l'encàrrec del director en funcions, Francesc de P. Massa, molt interessat que l'aula museu, tan plena d'armaris vitrina i pots amb animalons i bestioles diverses, es transformés per a l'ocasió en un amable saló acadèmic.

Crec que val la pena posar en relleu alguns detalls de l'ornamentació i de la pretesa transformació: Sota un dossier de vellut granat es col·locà un bust de Cervantes, rodejat d'una enramada de llentiscles, lloer i ginetó; a la vora hi havia trofeus militars, armadures, llances, espases, rodells i altres estris inseparables de la figura de l'heroi cervantí, com una sella de cuir, que recordava la de Rocinante. Hi figurava també diferents llibres, un tinter i plomes d'escriure de grandària considerable. En l'enfront de la sala i per damunt del dossier es col·locaren diverses banderes espanyoles amb l'escut d'Espanya al centre i, a dreta i esquerra, altres banderes amb l'escut de Girona. Heures i garlandes de flors naturals penjaven dels armaris i en un plafó, amb lletres negres sobre fons daurat, s'hi llegien els títols de les obres de Cervantes, i en dos estandards col·locats en les pilastres centrals de la balustrada, es llegia, sobre un fons daurat, les paraules «Don Quijote de la Mancha» i, a sota, la llista de les *Novelas*

L'Institut Vell.
Entrada de la placeta.

Ejemplares. La taula presidencial era coberta de vellut vermell, amb un escut d'Espanya de metall daurat. Decoraven l'escala diversos arbustos, convenientment disposats.

Amenitzà l'acte la banda del Regiment militar amb la interpretació de quatre peces musicals, que van merèixer l'aplaudiment i felicitació del claustre. La sala s'omplí de gom a gom, amb gran concurrència de senyores, senyors i alumnes. La comissió formada pels professors Pareja, Barceló i Carqué obsequiaren les senyores i senyoretetes amb rams de flors.

Sessió acadèmica

Envoltada d'aquesta faramalla, la sessió acadèmica l'inicià el director accidental, Francesc de P. Massa, amb un discurs sobre els mèrits de Cervantes com a militar i literat, tot destacant que *El Quijote* «es una famosa novela

enciclopèdica y epopeya de la humanidad». En fer lloança de la celebració, manifestà que la història d'Espanya assenyalaria amb pedra blanca l'esdeveniment, i aplaudí la festa amb aquests mots: «¡Magnífico espectáculo ofrece la España culta en estos momentos al celebrar dicho Centenario!»

Tot seguit parlà el catedràtic de llatí, Jaume Sagrera i Pijoan, i la seva dissertació versà, bàsicament, sobre les citacions llatines en *El Quijote*. Més endavant em plaurà d'oferir un resum d'aquest discurs.

El professor ajudant de psicologia, Eduardo Carqué, es referí a la psicologia del *Quijote*; l'alumne de cinquè curs Josep M. Pons va llegir una biografia de Cervantes, i un altre alumne, Jaume Bassacoma, va fer conèixer el seu treball «El Quijote en Cataluña». El professor de calligrafia, Amado Camós, enaltí la figura de l'escriptor amb la recitació del *Gloria a ti insigne vate*, i Massa va fer la lectura d'un sonet i, com a catedràtic de llengua i literatura castellanès, oferí una brillant dissertació amb el títol de «Finalidad del Quijote y si el *Buscapié* acierta a explicarla». En la seva funció de director va cloure la solemne vetllada, tot expressant la seva gratitud a la il·lustre concurrència.

El Dr. Pompeo Pascual, que fou alumne de l'Institut entre els anys 1907 i 1913, recorda la «festa cervantina» del 1905 en el seu llibre *El profesor Manuel Cazurro i l'Institut de Girona del seu temps* (publicat el 1976) i hi corrobora la solemnitat de la seva celebració.

En la *Memoria* (1905-1906) llegida pel professor Pablo Civil es posa en relleu que l'acte fou extraordinari i molt nombrós, i selecte el públic que hi assistí.

El *Diario de Gerona* del dia 9 de maig (núm. 106, p. 4) es va fer ressò

El director accidental, Francesc de P. Massa, va dissertar sobre els mèrits de Cervantes com a militar i literat

de la participació de la nostra ciutat en la commemoració del III Centenari tot oferint un resum dels diferents actes i de la parencia que els envoltà. *El periodista*, però, afegia que la festa hauria deixat millor record si una determinada part del públic no s'hagués oblidat que se celebrava un acte de cultura, en el qual són perfectament compatibles l'alegria i la gatzara del jovent amb la cortesia i el respecte que totes les persones es mereixen.

En la mateixa pàgina hi ha una breu notícia en què es fa al·lusió al centenari, en comunicar que la Subsecretaria d'Instrucció Pública havia negat el dret a uns mestres opositors, que demanaven que amb motiu de l'esdeveniment se'ls concedís, per gràcia, «escoles de 825 ptes.».

Una recerca més aprofundida, en les revistes i escrits de l'època, ens revelarien, sens dubte, altres manifestacions d'adhesió, participació, o, potser, d'oposició a Girona entorn d'aquell III Centenari. Ara, a cent anys de distància, aquest ens pot semblar, evidentment, llunyà, però per la seva singularitat, per la polèmica que en alguns sectors despertà i per l'afany de molts en la defensa dels mèrits de Cervantes, cal tenir-lo present avui en la commemoració del IV Centenari.

El discurs del professor Jaume Sagrera i els «latines» del Quixot

Quan l'any 1995 es va celebrar el cent cinquantè aniversari de la creació de l'Institut Vell del carrer de la Força, es van aplegar en una miscel·lània un bon nombre de treballs que posaven de manifest els avatars del passat del nostre centre docent i que ens feien conèixer les persones que durant molt de temps li havien donat vida.

Francesc de P. Massa i Vall-llosera, catedràtic de Retòrica i Poètica (1849-1940).

Des de 1885 fins a 1918 ocupà la càtedra de llengua llatina el professor Jaume Sagrera i Pijoan, que gaudí de gran prestigi pel seu capteniment humà i professional i per la seva participació incondicional en la vida cultural i cívica de Girona.

Vaig tenir el goig de trobar i consultar el seu expedient personal i això em va permetre d'endinsar-me en la vida i obres del professor i de fer-ne un estudi, que es publicà en la miscel·lània esmentada. Així, al record del seu mestatge i de la seva erudició vaig poder unir el de la seva bonhomia i el de ciutadà venerable, respectat i conegut com «el professor de la barba profètica».

En les meves recerques vaig tenir ocasió de connectar i conèixer el seu nét, Jordi Sagrera, resident a Barcelona, el qual, amb molta amabilitat, em va proporcionar algunes còpies de diferents estudis i escrits del seu avi; entre aquests hi havia una còpia mecanografiada del discurs pronunciat el 8 de maig de 1905 amb el títol «Cervantes como latinista. Estudio de los latinismos en "El Quijote de la Mancha"».

Amb les reserves que, després de cent anys, es puguin fer, les paraules del catedràtic de llatí són avui encara molt estimables i una aportació bastant valuosa per a l'estudi d'un aspecte —per cert, no gaire tractat— relatiu als anomenats «latines» o «latinicos» emprats en *El Quixot*.

Tenint en compte l'ocasió, el contingut i el lloc en què es va pronunciar el discurs i també el reconeixement que es mereix el professor Sagrera, em sembla escaient oferir-ne ara un resum, tot posant en relleu alguns dels passatges més interessants.

Després de manifestar l'acceptació de la invitació del director accidental, Francesc de P. Massa, i de fer palesa la bona relació, l'amistat i les afinitats que l'uneixen amb ell, el dissertant fa referència a l'elogi del llibre del *Quijot* per part del notable cervantista espanyol Díaz de Benjumea, per al qual l'obra de Cervantes és «prodigio del arte humano y verdadera fábrica y monumento que descuella en la española literatura». Fa referència també a les paraules del crític alemany Guillermo Junemann, que no dubta a dir que *El Quijote* és «una obra colosal y portentosa» i afegeix el que diu Lord Holland que *El Quijote* «es la primera novela del mundo y el mejor libro escrito por los españoles».

Cal destacar també l'al·lusió als molts estudis que la novel·la ha merescut i a les recerques i interpretacions de què ha estat objecte, i en dóna les raons.

El professor Sagrera justifica la referència a consideracions d'aquesta mena, però adverteix que ell prefereix centrar els seus mots en aquells aspectes que tenen més relació amb les seves afeccions i tasques quotidianes. Així, es pregunta si Cervantes fou un bon llatinista i si l'acrediten com a tal les citacions llatines que es

Cervantes era llatínia?

És evident que el professor Jaume Sagrera va fer una dissertació acurada i brillant, però no pretenia, ni era aquella l'ocasió, de ser exhaustiu i d'aprofundir en la idea del saber lingüístic de l'autor del *Quixot*. Ell, però, fidel a les seves afeccions i basant-se, sobretot, en l'ús sovintejat de les citacions llatines, accentua l'interès de Cervantes per la llengua del Laci i dels seus escriptors i el considera un «entendido y discreto latinista». És cert que Cervantes va ser amic de notables homes de lletres, com Pedro Laínez, López Maldonado, Cristóbal de Virués o Gálvez de Montalvo, i que el gramàtic i humanista Juan López de Hoyos va dir d'ell que era «caro y amado discípulo», però és agosarat, sembla, considerar-lo un llatínia. Era, això sí, posseïdor de bons coneixements de gramàtica i també de retòrica i preceptiva literària.

Una lectura atenta del *Quixot* palesa l'interès de l'autor a posar en boca del protagonista i d'altres personatges manifestacions de caràcter lingüístic, com per exemple quan fa al·lusió a la dificultat d'entendre el «caballero andante» com si parlés en grec (II, 15) o, en el capítol següent, quan revela que un fill d'un cavaller de la Manxa va estudiar sis anys llatí i grec a Salamanca, o quan en el mateix capítol es fa referència als llibres de romanç i de llatí, o quan es parla del mal llatí (II, 28) i es fa dir a Sancho que el seu amo «es un hidalgo muy atentado, que sabe latín y romance como un bachiller» (II, 27). A propòsit de la paraula *longícuos* (II, 28) el *Quixot* diu a Sancho que no està obligat a saber llatí, com alguns que presumeixen que en saben i l'ignoren; referint-se al mot *regoldar*, diu d'aquest que és usat en lloc d'*eructar*, que hom ha volgut

adoptar del llatí (II, 43). Es parla també de les reines de les llengües, llatines i gregues (II, 62), de la retòrica ciceroniana i demostina (de Demòstenes) i de les sentències catonianes o de les de Micael Verino, en el passatge (II, 33), en què pondera el saber de Sansón Carrasco, «persona bachillerada por Salamanca».

Quant a l'ús sovintejat de citacions clàssiques i de locucions més o menys llatinitzades en *El Quixot*, ens cal no oblidar que en molts escriptors aquest procediment era per a donar llustre als seus escrits i no els resultava difícil memoritzar textos literaris i literals, frases fetes, definicions o versos, que empraven de vegades jugant amb la paròdia i la ironia. Així, Cervantes es permet de parlar de «latines» o «latinicos», sense presumir, evidentment, de «llatínia».

La llista de les expressions llatines que el professor Sagrera ha aplegat en *El Quixot* i que hem esmentat més amunt, podria, sens dubte, ampliar-se. Jo hi afegiria, entre d'altres, les següents: *more turquesco*; *gente non sancta*; *nulla est redemptio*; *in laudem*; *Deo volente*; *bene quidem*; *absit*; *per signum crucis*; *mutatio caparum*; *abrenuntio*; *sicut erat*; *amicus Plato, sed magis amica veritas*; *stultorum infinitus est numerus*; *aliquando bonus domitat Homerus*, etc.

També en una ocasió (II, 39) Cervantes posa en boca del *Quixot* la fórmula llatina de comiat *vale*, «estigues bo», «adéu». Serveixi aquest mot per acomiadar-nos ara de la celebració que es va fer a Girona l'any 1905, amb motiu del III Centenari del *Quixot*, i que és escaient de recordar, *hic et nunc*, en la commemoració, aquest any 2005, del IV Centenari.

troben en la seva obra. Ell creu —diu— que Cervantes va consagrar-se a l'estudi del llatí i en va treure profit. Cal tenir en compte —afegeix— que va viure un segle després d'haver-se desenvolupat a Europa el desig de conèixer l'antiguitat i les seves llengües i en un temps en què gaudien de bon predicament a Espanya el coneixement del llatí i el grec i les respectives literatures per part de la gent que volia donar-se to. Així, no cal sorprendre's que Erasme de Rot-

terdam digués que els espanyols eren objecte d'admiració per part dels pobles més doctes d'Europa.

En relació amb això, el discurs fa al·lusió a alguns del fets que despertaren l'afeció als estudis clàssics: la presa de Constantinoble l'any 1453, la invenció de la impremta i els grans focus de cultura de París, Coïmbra, Bolonya, Lieja, Lovaina, Roma, Saragossa, València, Alcalà i Salamanca, des d'on es formava i familiaritzava els joves en estudis diversos.

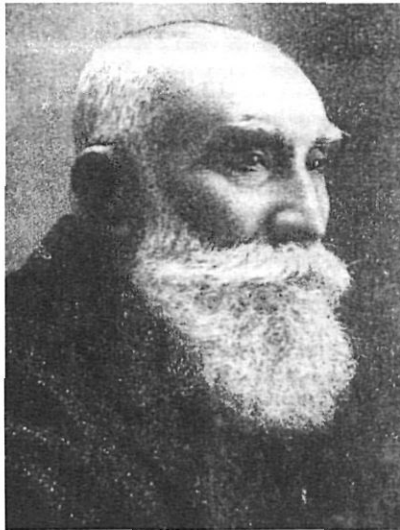
Fa referència a l'entusiasme en què alguns s'apropaven al coneixement de les llengües i dels principals autors de l'antiguitat clàssica i fa ressaltar el talent i la dedicació d'algunes dones, com Francisca de Lebrija, la reina Isabel, Doña Juana, Beatriz Galindo, Lucía Medrano, etc. Afegeix el nom de llatínistes destacats i llur possible relació amb Cervantes: Elio Antonio de Nebrija, Alfonso García Matamoros, Juan Ginés de Sepúlveda, Pedro Chacón, etc.

El catedràtic Jaume Sagrera va pronunciar un documentat discurs sobre «los latines de Don Quijote»

Aquestes referències porten el professor Sagrera a acceptar el talent de Cervantes i la seva afeció als llibres i, així mateix, la seva valoració de la llengua i literatura llatines. Aquí cita els mots del *Quijot* (II, 16) que diuen que «el primer escalón de las ciencias es el de las lenguas» i en el mateix capítol reflecteix, en la conversa del *Quijot* i «el caballero del verde gabán» les al·lusions a Homer, Virgili, Horaci, Persi, Juvenal i Tibul. Cervantes no hauria tret els noms d'aquests poetes antics, llatins tots menys Homer, si no tingués bon coneixement de la llengua llatina.

El professor Sagrera conclou, doncs, que Cervantes –identificat amb el mateix *Quijot*– mereix la consideració de «llatinista» no menyspreable i diu que a aquesta afirmació hi contribueixen les citacions llatines al llarg de la novel·la, aplicades sempre amb gran oportunitat i a vegades no exemptes de gràcia i d'una certa sornegueria.

En el pròleg trobem la primera citació que l'autor atribueix a Horaci, però que nosaltres, seguint Martí de Riquer, l'atribuïm al fabulista del segle XII Walter Anglicus. Fa al·lusió a la llibertat: *Non bene pro toto libertas venditur auro* («no hi ha prou or per pagar la llibertat»). Sí que són horacians els dos versos següents, que es refereixen a la mort: *Pallida mors aequo pulsat pede / pauperum tabernas regumque* (Od. I, 4, 13) («la pàl·lida mort colpeja amb peu igual les barraques dels pobles i les mansions dels reis»). Referint-se a l'amistat, escriu: *Ego autem dico vobis: diligite inimicos vestros* (St. Mateu, 5, 44) («però jo us dic: estimeu els vostres enemics»). Afegeix: *De corde exeunt cogitationes malae* (St. Mateu, 15, 19) («provenen del cor els mals pensaments»). Cervantes atribueix a Cató (és d'Ovidi, Trist. I, 9, 5–6) el díctic

Jaume Sagrera i Pijoan,
catedràtic de Llatí (1845-1925)

Donec eris felix, multos numerabis amicos / Tempora si fuerint nubila, solus eris («mentre sigui feliç, tindràs molts amics, però si els temps s'ennuvolen, restaràs sol»).

Llegim en el mateix pròleg que amb aquests «latínics» i altres de semblants s'adquireix la fama de gramàtic, «que el serlo no es de poca honra y provecho el día de hoy».

En el cap I, 1, per ponderar la flaquadat de Rocinante, el compara amb el cavall de Pietro Gonel·la, que només tenia «pell i os» (*tantum pellis et ossa fuit*).

El professor Sagrera analitza altres modismes llatins: *pane lucrando; mare magnum; florentibus annis; est Deus in nobis; fugite partes adversae; virtus gratis data; malum signum; quando caput dolet...; operibus credite et non verbis; dubitat Augustinus...*

Ell acaba aquesta relació de «latines» o «latínics» amb l'aforisme de II, 47: *Omnis saturatio mala, perdicis autem pessima* («tota fartanera és dolenta, però la de perdius, dolentíssima»). Abans, a propòsit de la mort de la reina Magúncia, és citat el vers

de l'Eneida (II, 6): *Qui talia fando temperet a lacrimis?...*

Després d'una respectuosa *captatio benevolentiae* el catedràtic Jaume Sagrera clou el seu discurs amb aquests mots: *Quod potui feci, faciant meliora potentes* («he fet el que he pogut, que facin coses millors els que poden»).

El IV Centenari a l'Institut

Amb aquest discurs i els altres actes esmentats, l'Institut Vell de Girona va sumar-se, fa un segle, al record dels tres-cents anys de la publicació del *Quijot*, palesant, així mateix, l'interès de l'obra de Cervantes.

També enguany l'IES Jaume Vicens Vives, que és continuador d'aquell Institut Vell, ha volgut enlitar Cervantes en la commemoració del IV Centenari, i ho ha fet amb la col·laboració d'alumnes i professors amb un parlament del catedràtic jubilat de llengua i literatura castellanes Ignasi Bonnín, i amb la lectura escenificada de l'obra *Sancho en la Ínsula*, signada per Alejandro Casona i inspirada en els capítols d'*El Quijote* en què Sancho Panza pren possessió i governa l'Ínsula Baratària. La direcció de l'escenificació ha estat a càrrec d'Ignasi Bonnín. Per a aquest acte no ha calgut ornamentar una aula per convertir-la en un saló acadèmic, com calgué fer l'any 1905. L'Institut disposa avui d'un magnífic teatre, que duu precisament, i amb molt d'encert, el nom del professor que ha dirigit l'espectacle.

La sessió ha estat oberta a alumnes, professors i pares i ha estat també un esdeveniment de record de la diada de Sant Jordi i de la celebració de l'Any del Llibre i la Lectura.

Dolors Condom Gratacós
és catedràtica de llatí.